

АНТИСЕМИТИЗМЪТ В РУСКАТА ИМПЕРИЯ ПО ВРЕМЕ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА НИКОЛАЙ II

Стефан Петров

Въведение

В края на XIX и началото на XX век в Руската империя съществуват редица структурни проблеми. Желанието за реформи на остарялата политическа система се сблъсква с отказа от всякакви промени от страна на управляващите кръгове. Селският въпрос остава да е от най-острите в страната, въпреки формалното премахване на крепостничеството от Александър II през 1861 г. Новите производствени отношения, които постепенно си прокарват път, водят до създаването на нови обществени сили в лицето на работниците и собствениците на фабрики, които често влизат в конфликт помежду си и с остарелите порядки в държавата. Политическият радикализъм се превръща в нещо обичайно за политическия климат в империята.

Един от най-сложните проблеми в Руската империя е националният въпрос. В огромната многонационална държава доминиращият етнос (т.нар. „великоруси“, православните славяни) не надвишава 50% от общото население. В общоевропейската атмосфера на национализъм и националноосвободителни войни, различните народности в империята започват да издигат искания за права, автономия и дори независимост. Хилядолетното разрастване на Руската империя вече е погълнало много народи и религиозни малцинства, поставени в неравностойно положение спрямо православните руснаци, и движенията за национална независимост постепенно набират сила¹. Най-характерният пример е с Полша, където периодично избухват въстания. Властта изпитва сериозни затруднения да се справи с тях. Така по време на Руско-Японската война от 1904-1905 г. се налага армия от близо 300 хиляди души – по-голяма от силите, изправени срещу японците в Манджурия – да бъде дислоцирана в Полша за възстановяване на реда там².

Освен с репресии и докарване на военни части, империята се опитва да отговори на националните вълнения с интензивна русификация (Александър III е смятан за първия цар националист). Това противоречи с многонационалния характер на държавата и поражда негодувание и в традиционно по-лоялни към Петербург народи, като Финландия³.

Особен в това отношение е еврейският въпрос. Нито едно национално или религиозно малцинство в Русия не страда от жестоките политики на правителството, колкото евреите.⁴ Те са подложени на систематична дискриминация в рамките на Руската империя. Пред тях съществуват редица ограничения свързани с правото на образование, работа, дори на избор на място за живеене. Срещу еврейското население редовно се извършва насилие (с пряката или непряка подкрепа на официалните власти), а погромите срещу него зачестяват в последните години на съществуването на

¹ **Бойд, Д.** Октомврийската революция. София, 2017, с. 51.

² **Кларк, К.** Лунатици. Как Европа прекрачи прага на Първата световна война. София, 2015, с. 146.

³ **Цимбаев, Н.** История на Русия XIX – началото на XX век. Парадигма, София, 2007, с. 267.

⁴ **Еврич, П.** Русские анархисты. 1905-1917. Центрополиграф, Москва, 2012, с. 11.

държавата на Романови. Важни фигури в страната, включително членове на царското семейство, включително и последните двама императори, ярко демонстрират антисемитски възгледи. Властта поощрява (или минимум не възпрепятства) създаването на черносотнически организации, разпалващи омраза и извършващи насилие спрямо евреите.

Всичко това води до дезинтеграция на еврейското население и до активното включване на много евреи в антисистемни и революционни организации.

Николай II

Убийството на Александър II и възкачването на престола на Александър III поставя началото на период на реакция, контрареформи и вълна на русификация, която има и сериозни религиозни измерения. Тя засяга не само поляците, но и римокатолиците и протестантите, които са мнозинство в някои от западните райони на империята и имат безукорни международни връзки и признание, трябва да се сблъскат с дискриминацията. Така например, децата от смесени бракове с православен стават автоматически православни и на всички с изключение на господстващата православна църква е забранено при годеж да сменят вярата си. Староверците и руските сектанти преживяват големи страдания. Освен това, правителството се противопоставя на нехристиянските религии като исляма и будизма, които имат верни последователи в многото народи на империята.

В новата атмосфера на агресивно православие и русификация евреите, които са твърде многобройни в Западна Русия поради благоприятната политика на полските крале през Късното средновековие, са обречени на страдания. И действително, спрямо тях с нова сила започват да се прилагат старите ограничения, докато навлиза в сила новото законодателство, установило допълнителни спънки пред дейността им. Така например, за разлика от предишното непридирчиво прилагане на правилата, започват строго да ограничават евреите в границите на „Зоната за еврейско обиталище“, т.е. областта в Западна Русия, където те живеят отдавна, като им поставят допълнително условие, че дори в Зоната те могат да живеят само в неголеми градове и по-малки селища, обитавани от търговци и занаятчии, но не и в селата. Става дума за „черта оседлости“ – т.е. „границата на заселване“ („линията на уседналост“), която действа в Русия от 1791 до 1917 г. Тя обособява 15 губернии, в които евреите могат да се заселват. Тези губернии са в Полша, Литва, Белорусия, Бесарабия, Курландия, част от Украйна, Кавказ и Средна Азия. Образованите или другояче казано издигнатите евреи могат да преодолеят тези ограничения, но огромната маса от бедното еврейско население зависи от местонахождението си. Във връзка с ограниченията за пребиваване извън посочените райони се стига и до куриозни моменти. В момент, когато на евреите поначало им е забранено да живеят в Москва, изключение се прави за стоматолозите. Когато се появяват изненадващо голям брой хора с дипломи от стоматологичния факултет в Псков, започва разследване. То разкрива цех за фалшиви дипломи. Някои от участниците са изправени пред съда, а на стоматолозите евреи им е забранено да практикуват в Москва.⁵

⁵ Смит, Д. Распутин и залезът на Романови. Милениум, 2017, с. 421.

Въвежда се процентна норма за приемане на евреи във висшите и средните учебни заведения⁶. Евреи могат да бъдат 10 на сто от общия брой записалите се да следват, от Зоната на еврейското обиталище; 5 на сто – от другите губернии и 3 на сто от Москва и Санкт Петербург. През 1881 г. са извършени погроми срещу евреите от югозападните малки руски градове и селища, при които се унищожават еврейската собственост и понякога се погубва животът на евреите. Погромите ще се повтарят спорадично до края на имперска Русия. Местните власти често не правят почти нищо за да ги предотвратят, а понякога дори явно ги окуражават. Константин Победоносцев, идеолог на руската реакция от края на XIX век (и играещ основна роля във възпитаването на престолонаследника Николай, убеждавайки го, че „при взимането на решения като самодържец, той е длъжен да се ръководи не от политически, а от религиозни убеждения“⁷), заявява, че еврейският проблем в Русия трябва да бъде разрешен, като една третина от руските евреи се прекръстят в православна вяра, втората третина емигрира, а последната умре⁸. Би трябвало да се допълни, че руското правителство определя евреите според религията им. Покръстените в християнската вяра евреи, избягват ограниченията, наложени на другите.

От 1881 г. до 1894 г., по време на управлението на цар Александър III, са издадени 65 закона, насочени против евреите, а Николай II в това отношение е последователен единомишленик на своя изтъкнат баща: за двадесет години управление (до юни 1914 г.) той издава още 50 закона и разпореждания с антиеврейска насоченост⁹.

Последният руски самодържец е смятан за „закоравял антисемит“¹⁰, който „както и своя баща... никога не е скрива своето негативно отношение към евреите“¹¹. Този стереотип се пренася и на международно ниво, като „Николай II съчетал двата любими свои предрасъдки в едно изречение: „Англичанинът е жид“¹² (жид – обидна дума за еврейин). Трябва да се отбележи, че това не е изключение в този исторически период. Руската висша прослойка обикновено не се събира с евреи, като го приема за проява на „лош вкус или нещо дори още по-лошо“¹³.

„Зловредните“ качества на евреите от гледна точка на идеолозите на национализма са: икономическият „паразитизъм“ и „мошеничество“, стремежът да заемат най-високите стъпала на социалната стълбица („доминация“), моралното и политическо разложение на руския народ („съблазън“), стремеж към „господство над всички“ („световен еврейски заговор“).¹⁴ Подобни изводи са близки на управляващия елит, в това число и военния, за който даже също така са нетърпими космополитизмът на евреите и тяхната привързаност към юдаизма, критическото отношение към самодържавието, нежеланието да се асимилират и умението разумно и печелившо да водят икономическа дейност.¹⁵

⁶ Цимбаев, Н. История на Русия XIX – началото на XX век. Парадигма, София, 2007, с. 261.

⁷ Фирсов, С. Николай II. Пленник самодержавия. Молодая гвардия, Москва, 2017, с. 49.

⁸ Рязяновски, Н. История на Русия. Кама, София, 2008, с. 355-356.

⁹ Фирсов, С. Цит. съч., с. 324.

¹⁰ Бойд, Д. Октомврийската революция. Сиела, София, 2017, с. 85.

¹¹ Фирсов, С. Николай II. Пленник самодержавия. Молодая гвардия, Москва, 2017, с. 155.

¹² Тъкман, Б. Оръдия през август. Изток-Запад, София, 2019, с. 29.

¹³ Смит, Д. Цит. съч., с. 419.

¹⁴ Гольдин, С. Русская армия и евреи – 1914-1917. Мост культуры, Москва, 2018, с. 140.

¹⁵ Гольдин, С. Цит. съч., с. 140.

В тази атмосфера положението на еврейското население също непрекъснато се влошава. Сред допълнителните ограничения за тях е забраната да придобиват недвижим имот навсякъде из империята с изключение на градовете и селищата в еврейската „Зона“. Същевременно нови погроми избухват в Югозападна Русия, между които е и този Кишинев през 1903 г., смятан за един от най-страшните в Руската история.¹⁶ В близките месеци има вълна от погроми в районите, където живеят евреи – Ровно, Киев, Могилъв, и Гомел¹⁷. За главен идеолог на „това позорно направление в руската вътрешна политика“¹⁸ се смята великият княз Сергей Александрович, като в това отношение „неговото влияние върху Николай е огромно и безспорно“¹⁹.

Антисемитизмът е толериран на най-високо ниво в държавата, включително от членове на царското семейство и на самия цар. До края на живота си Николай Романов остава убеден, че колапсът на неговата империя, случилите се революции, гражданска война и подписването на Брест-Литовския мирен договор са резултат от еврейски заговор за унищожението на Русия. Докато е вече под арест, няколко месеца преди смъртта си, той чете „Протоколи на Ционските мъдреци“ - антисемитска мистификация, описваща еврейски план за световно господство, публикувана за пръв път в Русия през 1903 г. и разпространена по-късно от американския автомобилостроител Хенри Форд (финансирал отпечатването на над 500 000 броя в САЩ) и нацистите в Германия. На 27 март 1918 г. Романов пише в дневника си: „Вчера започнах да чета на глас книгата на Нилус за Антихриста, където са добавени „протоколите“ на евреите и масоните – напълно съвременно четиво“²⁰. Очевидно е, че той счита революцията от 1917 г. не на последно място и за действие на „жидо-масонските сили“²¹.

Негативното отношение към еврейското население се разпространява сред висшите политически фигури в държавата. Спрямо евреите се прилагат рестрикции и насилие с неприкритата подкрепа на властовите структури. Натрупва се напрежение, което се отпущва в годините на Революцията от 1905 г.

1905 г. – революция и реакция

В революционните месеци през 1905 г. избухва нова вълна на насилие спрямо евреите в Руската империя. Погроми започват да се извършват в европейската част на страната. На много места се случва до смъртни случаи. Избити са около 3000 евреи в поредица от погроми, чиято кулминация е по улиците на Одеса²². През октомври 1905 г. войниците нееднократно взимат участие в еврейските погроми, в Екатеринослав войската излиза от казармите, за да „бие жидовете“, а офицерите нерядко обясняват на военнослужещите, че революцията е предизвикана от интригите на „еврейската“ преса, звучат призови за изстребление на евреите и другите „вътрешни врагове“²³. Полковите

¹⁶ Рязновски, Н. Цит. съч., с. 357.

¹⁷ Еврич, П. Русские анархисты. 1905-1917. Центрополиграф, Москва, 2012, с. 12.

¹⁸ Сванидзе, М., Сванидзе, М. Исторические хроники с Николаем Сванидзе. 1913-1914-1915. Амфора, Санкт-Петербург, с. 8.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Романов, Н. Дневник Николая (1913-1918). Издательство Захаров, 2007, с. 282.

²¹ Фирсов, С. Цит. съч., с. 325.

²² Монтефиоре, С. Младият Сталин. Прозорец, 2009, с. 173.

²³ Гольдин, С. Цит. съч., с. 46.

щабове пускат антисемитски прокламации към по-ниските чинове. Така командването на 42 Якутски пехотен полк (Житомир) уверява войниците, че революционната пропаганда се води от евреи, които ненавиждат християните и православието²⁴. Крайнодесните организации също свободно разпространяват своята агитационна литература в казармите.

Насилието спрямо евреите създава реакция и опити за самозащита. В различни градове студентите и социалистите се организират бойни дружини и кръжоци за предотвратяване на еврейски погроми, за противодействие на черносотниците и за защита на митингуващите. Либерално настроените буржоа дават на студентите пари и оръжия. Младите хора охотно се учат на военно дело и конспирация. От тях се създават „петици“, които се обединяват в отряди.²⁵ Много евреи се включват в революционните и антисистемни партии, като тази на болшевиките, меншевиките и социалистите-революционери. Дори двама от основателите на меншевишката фракция Юлий Мартов (Цидербаум) и Павел Акселрод, както и социалдемократът (тогава заемащ междуфракционна позиция) Лев Троцки (Бронщайн) са евреи, както и болшевикът Яков Свердлов. Съществува отделна социалдемократическа партия на руските евреи – Бунд.

Този път обаче антисемитизмът е на качествено нов организационен етап. Най-десните команди се организират в групи, станали известни като „черните стотици“ („черносотници“, „черная сотня“) и се занимават с тормоз и дори убиват евреи, социалисти, либерали и други интелектуалци. Протофашистка по характер, тази новопробудена десница процъфтява на почвата на етническа и религиозна омраза и се обръща с призови най-вече към богатите селяни и към представителите на градската дребна буржоазия²⁶. „Черносотниците“ всъщност не са включени в една стройна организация, а съставляват различни групи, основната от които е „Съюз на руския народ“ (СРН), начело с В. М. Пуришкевич, А. И. Дубровин и Н. Е. Марко. Съюзът има свои бойни дружини, където титулуваната аристокрация и лицата със свободни професии ръководят градските низини²⁷. Идеите на Съюза се свеждат до отстояване на неограничената самодържавна власт и на правата на „коренните руснаци“. Жертва на черносотнически атаки стават не само евреи. На 22 октомври 1905 г. седем грузински ученици от гимназията в Тифлис са убити от руски черносотници. В последвалата битка умират четирийсет и един и шейсет и пет са ранени.²⁸

„Съюзът на руския народ“ получава подкрепа от най-високо държавно ниво. Смята се, че *„черносотниците са политически единомишленици на Николай II“*, които *„варват, че ако коленичейки помолят царя, то Русия ще се върне в предишното си състояние“*²⁹. На 23 декември 1905 г. Николай II приема голяма от членове на Съюза, начело с председателя на Главния съвет А. И. Дубровин, който поднася на царя и наследника значки за членство в СРН, които са приети. Царят моли да бъде предадена

²⁴ Пак там.

²⁵ Млечин, Л. Фрунзе. Молодая гвардия, Москва, 2014, с. 21-22.

²⁶ Рязяновски, Н. Цит. съч., с. 368.

²⁷ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 297-298.

²⁸ Монтефиоре, С. Цит. съч., с. 175.

²⁹ Фирсов, С. Цит. съч., с. 299.

неговата благодарност на всички руснаци, влезли в организацията, особено на селяните, и призовава руския народ към единение в трудния час³⁰.

Влекият княз Николай Николаевич също е в тесен контакт със Съюза, като впоследствие „решава да стане почетен председател на съюза на черносотниците“³¹.

„Съюзът на руския народ“ всъщност съществува заради средствата, получени от правителството. То финансира Съюза чрез Департамента на полицията³².

Ръководителите на отделите на „Съюз на руския народ“ често са „крадливи чиновници и полицаи, изгонени заради подкупи от службите си, осъдени или намиращи се под следствие“³³. В революционните месеци дружинките с патриоти устройват мними обиски, по време на които просто крадат ценни вещи, като полицията получава указание да не се преследва „Съюза на руския народ“³⁴.

За черносотническите организации са характерни постоянни вътрешни разпри предимно заради казионни игри. През 1907 г. от Съюза на руския народ се отцепва десномонархическата организация Руски народен съюз „Архангел Михаил“, начело на който застава Пуришкевич. След поражението на революцията редиците на черносотниците намаляват, влиянието им спада, редица малки организации престават да съществуват.³⁵

В периода на Първата руска революция от 1905 г. антисемитизмът получава нов тласък. Започват да функционират крайнодесни паравоенни групировки, които да упражняват систематичен тормоз върху различни противници на режима и върху еврейското население в цяло. Различни изследователи виждат в черносотническите организации прототип на черноризците на Мусолини и нацистите в Германия, затова наричат формирания като „Съюз на руския народ“ „протофашистки“. Тези групировки са в материална и идеологическа връзка с властта, която ги използва като инструмент за потушаване на революцията.

Аферата „Бейлис“

Краят на Революцията само привидно намалява напрежението в руското общество.

През март 1911 г. 13-годишният Андрей Юшчински е намерен убит в една пещера в предградията на Киев, а тялото му е обезобразено. Докато полицията безуспешно се опитва да открие убиеца, местният ръководител на Съюза на руския народ разпространява версията, че Андрей е станал жертва на ритуално еврейско убийство. Черносотниците призовават към погроми срещу еврейските жители на града и скоро историята се подхваща от вестниците из цяла Русия и привлича вниманието на министрите в столицата. През юли, месец преди Романови да пристигнат в Киев, полицията арестува евреина Мендел Бейлис (баща на пет деца) и го обвинява в убийството на момчето. Фракцията на крайните националисти черносотници, начело с

³⁰ Фирсов, С. Цит. съч., с. 298.

³¹ Сванидзе, М., Сванидзе, М. Цит. съч., с. 7.

³² Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 297-298.

³³ Млечин, Л. Цит. съч., с. 49.

³⁴ Млечин, Л. Цит. съч., с. 50.

³⁵ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 297-298.

Пуришкевич, се занимават с този въпрос в Думата. Собствено разследване провеждат членовете на младежката черносотническа организация „Двуглав орел“³⁶.

Делото срещу представителя на еврейската общност се състои в юбилейната за Романови 1913 г., през есента в град Киев. Бейлис е обвинен в ритуално убийство на християнския младеж Юшчински, с цел получаване на християнска кръв за печене на мацо за еврейската Пасха. Тази версия се разследва от официалното следствие като единствена.³⁷ И въпреки, че съдебните заседатели оправдават обвиняемия, делото способства за разпространението на погромна литература и митове за „еврейски религиозни фанатици“³⁸.

Въпреки, че неговата невинност е очевидна, той е държан в затвора в продължение на две години, през които „аферата „Бейлис“, както става известен случаят, дава повод за критики на царския режим в целия свят.³⁹ Либералната и революционна общественост, както в Русия, така и на Запад, бурно реагира на киевския процес, по страната протича вълна на митинги и протести. Царят, по това време на почивка в Крим, е постоянно информиран за случващото се. На фона на нарастването на работническото движение средновековното обвинение срещу евреите изглежда не само абсурдно, но и политически опасно. И въпреки че черносотниците не получават удовлетворение, а православните богослови официално признават, че митът за ритуалите няма никакво основание, репутацията на Русия несъмнено страда.⁴⁰

„Аферата Бейлис“ става символ на несправедливото отношение спрямо евреите в Руската империя. То надига вълна от негодувания и желания за прекратяване на несправедливостите. Случаят дава повод също и на антисемитски настроените групировки да засилят своята дейност и да го използват пропагандна цел за разпространяването на своите идеи.

Първата световна война

Първата световна война дава нова инерция на различни процеси целия свят. Това важи и за Руската империя и за нейния еврейски въпрос. След обявяването на войната еврейският печат, по думите на депутата трудовик от Думата А. С. Суханов, заема „ултрапатриотична позиция“, призоваваща руските евреи да „изпълнят своя граждански дълг пред отечеството, временно забравяйки за тези граждански безправия, които тежат над нас в това отечество“.⁴¹ Емблематична за руско-еврейския печат военен порив стават появата на издаваните от Д. Ш. Куманов в Москва вестници „Война и евреи“ и „Евреи на война“, стремящи се да показват героизма на евреите – войници и мирни жители.⁴² Членовете на Централния комитет на еврейската социалистическа партия Бунд, начело с Владимир Косовски, застава под лозунга за „защита на

³⁶ Сванидзе, М., Сванидзе, М. Цит. съч., с. 9.

³⁷ Сванидзе, М., Сванидзе, М. Цит. съч., с. 9.

³⁸ Фирсов, С. Цит. съч., с. 324.

³⁹ Смит, Д. Цит. съч., с. 178-179.

⁴⁰ Фирсов, С. Цит. съч., с. 324-325.

⁴¹ Гольдин, С. Цит. съч., с. 240.

⁴² Гольдин, С. Цит. съч., с. 240.

отечеството“⁴³. Това обаче не допринася значително за по-доброто отношение към еврейското население в империята. Всъщност войната донася много нови беди на евреите. От гледна точка на антисемитската логика, по време на започналата война те трябва да са нелоялно и враждебно настроени по отношение на руската армия, доколкото „най-зле от всички живеят в Русия“.⁴⁴

Оказва се, че районите, в които се водят военните действия има концентрация на голяма част от еврейското население. Общите трагически събития през войната имат специфично еврейско съдържание на Източния фронт. Бойните действия в този район на Европа, където живее по-голямата част от евреите по света, довеждат до масови премествания на еврейското население, до влошаване на неговите условия на живот и значителни човешки загуби, в това число в резултат на преднамерените преследвания срещу евреите от страна на властта. Негативното отношение на руската армия към еврейското население в прифронтовите ивици, изразяващи се в поголовните депортации на евреите и взимането на заложници, а също така, в много случаи на насилия и погроми.⁴⁵ В териториите на Галиция, които са превзети от руската армия в началото на войната през 1914 г., еврейското население приема негативно армията на Русия и част от него предпочита да се изтегли заедно с австрийските войски⁴⁶.

Руският антисемитизъм, дълбоко вкоренен в съзнанието на елита, в това число и на военния, създава цялостен еврейски мит, ставайки способ за възприятие на света, един вид „катехизис“. Евреите се разглеждат като политическа, демографска, икономическа и морална заплаха за съществуването на Русия, олицетворение на международния заговор против нея. От началото на Първата световна война този мит продължава ефективно да работи в новите условия. Войната, невиджана по размах и ожесточение, също влияе върху формирането на отношението към евреите. Още в първите ѝ седмици активността на немските еврейски кръгове и техните проекти за призови към руското еврейство да въстане с оръжие в ръка и да удари в тил руската армия оказват силно впечатление на руското командване.⁴⁷ Ръководството на Департамента на полицията подозира евреите във водене на антивоенна пропаганда, затова жандармерийските управления са задължени „да установяват наблюдение за опитващи се да проникнат във воинските части евреи, с цел пресичане на пропагандата от тяхна страна и привличането им към законова отговорност“.⁴⁸ Официалният военен печат и цитиращата го руска дясна и националистическа преса възпроизвежда негативния стереотип за евреина в тила на руската армия, разпространява го и го укрепва.

Убеждението за нелоялността на войниците евреи техния шпионаж в полза на неприятеля се наблюдава на висшите етажи на командването на армията. В средите на висшето военно ръководство на Русия антисемитизмът е не просто разпространен; неприязънта към евреите се явява признак на официално одобрявана линия на

⁴³ **Паванс, Ч.** Борьба большевиков против оппортунистической теории и политики Бунда (1903 – октябрь 1917). Москва, 1972, с. 81.

⁴⁴ **Гольдин, С.** Цит. съч., с. 140.

⁴⁵ **Гольдин, С.** Цит. съч., с. 8.

⁴⁶ **О. Р. Айрапетов.** Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917). 1914 год. Начало. Кучково поле, Москва, 2014, с. 175.

⁴⁷ **Гольдин, С.** Цит. съч., с. 141.

⁴⁸ **Кирмел Н. С.** Спецслужбы России в Первой мировой войне 1914-1918 годов. Москва, Кучково поле, 2018, с. 390.

военачалниците. В това убеждават и обсъжданията на висшето армейско командване по проекта за отмяна на призоваването на евреи в армията.⁴⁹ Известно, е че антисемити са командващите фронтове генерали Н. И. Иванов и А. Е. Еверт, а сред чиновниците от Ставката е прието евреите да се наричат „жидове” и да се обсъжда на чай „проекти за изстребление на жидовете”.⁵⁰ Видимо голямо влияние върху позицията на генералите по еврейския въпрос оказва „демонстративният антисемитизъм на Николай II, не оставящ съмнение в това какъв тип мисли е угоден на императора⁵¹“. Съществуващото в руската армия (особено в средите на висшето командване) предубеждение против евреите и отношението към тях като към „естествен” съюзник на врага служат за основа на обвинението срещу целия еврейски народ в „измяна”, „шпионство”, „подпомагане на неприятеля”. Около евреите се образува поле от ненавист, вражда и страх. Военното командване гледа на поголовните изселвания на еврейско население като на прост и ефективен способ за избавяне от присъствието на потенциални „шпиони” и „изменници” на местата, където са разположени войските, без да се замислят за потенциалните последствия от такива ходове.⁵²

Андрей Василиевич Черниш, офицер от 17 армейски корпус, описва в спомените си събитията около пожар, възникнал на 15 август 1914 г. на Руско-австрийския фронт: *„В тези пожари имаше нещо злоецо. Ние мислихме, че неприятелската артилерия е подпалила селище. Но беше и така, и не така. След това разбрахме, че е имало злоумишлени подпалвачи, сигнализатори. И когато в една от вилите хванахме жиди, видимо сигнализирал (на австрийците), казаците безпощадно се разправиха с всички жидове.“*⁵³ Изобщо, терминът „жид“ е сериозно разпространен в мемоарите и дневниците на руските офицери от Първата световна война. Година след началото на войната Черниш се намира в прифронтския град Кременец (днешна Западна Урайна), където *„населението на града беше пълно с голям примес на жидове от различни сортове. Жидовете, както и още по-подозрителните поляци, бяха нежелателен елемент в близост до позициите, за които беше необходимо особено наблюдение. Щабът на 35 дивизия, намираща се в града, го постави под строг комендантски контрол.“*⁵⁴

Аргументи за затвърждаване на антисемитските разбирания се намират и от другата страна на фронта. Английският военен аташе Алфред Нокс, съпровождащ руската армия в годините на войната, пише в своите спомени за събитията след падането на крепостта Пржемисъл на 22 март 1915 г.: *„Макар някои от частите, защитаващи града бяха полугладни, руснаците, влизайки в града, откриват, че евреите са били скрили големи запаси от храна.“*⁵⁵ Руското военни командири, заедно с намиращия се с тях на фронта английски военен аташе, изпитват съчувствие към войниците на противника, принудени да гладуват, докато в защитавана от тях крепост

⁴⁹ Гольдин, С. Цит. съч., с. 38.

⁵⁰ Гольдин, С. Цит. съч., с. 127.

⁵¹ Гольдин, С. Цит. съч., с. 56-57.

⁵² Гольдин, С. Цит. съч., с. 202.

⁵³ Черныш, А. В. На фронтах Великой войны: Воспоминания. 1914-1918. Кучково поле, Москва, 2014, с. 43-44.

⁵⁴ Черныш, А. В. Цит. съч., с. 115-116.

⁵⁵ Кнох, А. With the Russian army, 1914-1917. Vol I. London, 1921, p. 281.

има храна, която обаче е скрита от евреите. Последните в цялост са смятани за предатели и неблагонадеждно население по време на войната.

През лятото-есента на 1915 г. германската войска нееднократно пробива руския фронт. Ожесточените боеве и отстъплението на руската армия се съпровождат от многочислени изселвания на евреи и истински погроми, особено с участието на казаци.⁵⁶ Има опит неуспехите на фронта да бъдат оправдани с ролята на еврейското население в районите, намиращи се в близост до фронта. Антиеврейската политика на военните власти се формира под влияние на военните неуспехи, на базата както на формираната в Русия преди войната антисемитска идеология, виждаща в евреите „заплаха“, така и на „прогресивната“ военна наука, препоръчваща да се неутрализират „нелоялните елементи“ от населението.⁵⁷ Обвиненията по адрес на евреите бързо еволюират: ако преди ги подозират в обща „недоброжелателност“ и „неразположение“ към руските войски, то сега – в открит саботаж и шпионаж, като политическата неблагонадеждност неизбежно се превръща в подривна дейност.⁵⁸ От друга страна, командирите са уверени както в ниските боеви и физически качества на войниците евреи, така и в склонността на еврейското население към печалбарство и паника.⁵⁹

Показателен за негативното отношение към евреите и напрежението, което съществува между тях и командването на руската армия, е друг епизод от спомените на Алфред Нокс. При голямото отстъпление на руската армия през лятото на 1915 г., той проявява инициатива да фотографира част от бежанския поток, съпътстващ изтеглянето на царските военни формирования. *„Направих снимка на трима евреи, които си помислиха, че е дошъл техният последен час, когато им казах да спрат“*⁶⁰, пише в спомените си Нокс. Страхът и недоверието между ръководството на руската армия и еврейското население са взаимни.

Негативният стереотип за евреина, насаден в очите на руското военно командване още в предвоенните години, се проявява ярко в условията на военното време – на фона на предоставените на военното командване широки пълномощия в сферата на гражданското управление в прифронтовата ивица и невиджаната тежест на бойните действия, като цяло по-скоро неуспешни за руската армия. Бдителността и враждебността към евреите се проявяват както срещу евреите войници, така и по отношение на гражданското еврейско население в районите на боевите действия.⁶¹

Сред мерките, с помощта на които руските военни власти имат намерение да „обезвредят“ еврейското население в прифронтовите ивици, особено място принадлежи на депортациите (поголовно изселване) на евреите, а също практиката за взимане на заложници. Тези репресивни и взаимосвързани мерки трябва радикално да решат проблема с лоялността на евреите (пълното им премахване от района на бойните действия под заплаха от смърт за заложниците).

⁵⁶ Гольдин, С. Цит. съч., с. 187.

⁵⁷ Гольдин, С. Цит. съч., с. 153.

⁵⁸ Гольдин, С. Цит. съч., 2018, с. 114.

⁵⁹ Гольдин, С. Цит. съч., 2018, с. 114.

⁶⁰ Кнох, А. With the Russian army, 1914-1917. Vol I. London, 1921, p. 305.

⁶¹ Гольдин, С. Цит. съч., 2018, с. 9-10.

От друга страна, именно изселванията и взетите заложици предизвикват най-остри реакции и ред нежелателни за армията последствия, демонстрират ограничената ефективност на откровено репресивните по отношение на евреите политики.

Поголовните изселвания по национален признак са широко прилагани от руското военно командване в хода на Първата световна война. Освен евреи, жертва на поголовни изселвания стават етническите немци, турци, арменци, българи и т.н.⁶² На свой ред, депортациите на еврейското население са най-ярка илюстрация на враждебното отношение на военните власти към евреите. Последните са подозирани в шпионаж в полза на противника. „Германските агенти са основно евреи“⁶³, записва Алферд Нокс в дневника си на 21 февруари 1916 г.

Поголовни депортации на еврейско население се извършват практически на всички театри на военните действия. Случаи на изселвания има на територията на 8 губернии в Полското царство, 9 губернии в европейска Русия – от Курландия до Бесарабия, а също в окупираните от руските войски Галиция и Буковина.⁶⁴ В резултат на изселванията стотици хиляди души са изгонени от своите домове, разорени, често стават жертва на грабежи, насилие и издевателства, като почти всяка голяма операция на руските войски през 1914-1915 г. (настъпателна или отбранителна) се съпровожда от изселвания на еврейско население.

Депортацията на толкова значителни маси евреи става огромна трагедия за самите изселени, довежда до разстройство на транспорта в тила на руската армия, парализа на икономическия живот (в това число на военните доставки), изостря обстановката в районите, където на насочвани изселниците. Освен всичко друго, поголовните изселвания на еврейско население практически разрушава „линията на уседналост“ още преди да бъде официално премахната след Февруарската революция.⁶⁵

Пряко следствие от депортациите става разстройството на икономиката (в това число на търговията и доставката за армията) и изобщо нормалния живот в тила на армията. Забравените тъпи изгонни от своите домове, изплашени и ограбени хора по пътищата, мародерстващите и търгуващите с награбеното от евреите имущество войници – това никак не може да помогне във войната със силния противник.

В качество на алтернатива на депортационните мерки е предложено да се взимат заложици от еврейското население, а на вече изселените евреи да се предложи да се върнат при условие, че предоставят заложици.⁶⁶

Първата световна война интензифицира страданията на еврейското население в Русия. На фронта се гледа с недоверие и подозрение на евреите. Спрямо тях се прилагат допълнителни ограничения. Увеличава се насилието, прилагано на етнически принцип. Антисемитските прояви, погромите и депортациите продължават до самия край на съществуването на Руската империя. След Февруарската революция Временното правителство обещава забрана на всякаква съсловна, национална и религиозна

⁶² Гольдин, С. Цит. съч., с. 157.

⁶³ Кнох, А. With the Russian army, 1914-1917. Vol II. London, 1921, p. 396.

⁶⁴ Гольдин, С. Цит. съч., с. 158.

⁶⁵ Шкундин, Г. Д. Мирные войны XX век: В 4 кн. Кн. 1: Первая Мировая война: Исторический очерк. Москва, 2002, с. 361.

⁶⁶ Гольдин, С. Цит. съч., с. 185.

дискриминация. С унищожаването на управлението на династията на Романови приключва историческият период на системна дискриминация и насилие спрямо еврейското население в Русия. В следващите години знамето на антисемитизма е поето в част от Западните държави, включително и под влиянието на „бялата“ емиграция след Гражданската война в Русия, която взема със себе си голяма част от идеологемите и предразсъдъците.

Заклучение

В последните години от съществуването на Руската империя се развива недалновидна политика по националния въпрос, който е едно от най-големите предизвикателства за страната. Политиката на русификация и потискане на другите народности не донася търсения резултат. Последица от недалновидната политика е развитието на националните движения в покрайнините на империята, които по-късно придобиват антиправителствен и антидържавен характер.⁶⁷ Това важи с особена степен за еврейското население в страната. Агресивното отношение и тенденциозната дискриминация водят до отчуждаване на евреите и до активното им включване в революционните организации.

Избухването на Първата световна война допринася за отприщването на нова вълна от антисемитизъм и подозрение към евреите. На фронта офицерството се отнася зле с мобилизираните еврейски войници с цивилното еврейско население в районите, където се водят бойни действия. Неуспехите на фронта се обясняват с „еврейски заговор“ срещу Русия. Цари епоха на предразсъдъци, мистицизъм и „конспиративни теории“, както биха се нарекли днес.

Падането на империята Романов е прието с радост от евреите в Русия и в други държави. Февруарската революция издига принципи на етническо равенство и липса на дискриминация. Приключва етап от систематично дискриминиране на еврейското население в голям мащаб като държавна политика в Русия. Антисемитизмът обаче се издига от част от контрареволуционните сили в Русия, които обвиняват евреите за случилите се революции, поражението във Първата световна война, убийството на царя и т.н. Тази политическа тенденция е пренесена с руската „бяла“ емиграция на Запад, където се слива антикомунистическата пропаганда с антисемитизма. И до ден днешен има хора, които смятат двете революции в Русия за еврейски заговор, игнорирайки обективните предпоставки за тяхното случване. Преследването на евреите отново става държавна политика в нацистка Германия, където достига до още по-големи крайности и идеи за „окончателно разрешаване“ на еврейския въпрос.

⁶⁷ Цимбаев, Н. Цит. съч., с. 262.